

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

AZ ÓVATOSSÁGRÓL EGY KÖNYVAJÁNLAT

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 89. A mise válaszos zsoltárainak megszólaltatása
 - 90. A „római breviárium” reformjának kérdéséhez (I)
-

45. szám

2007. január

Gondolkodó Füzetek

Felelős kiadó: Dobszay László – Készült az MTA-TKI – LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkeresztelekhez

4. A karácsonyi virrasztó zsoltózsa. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltózsa karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – **Jegyzetek a liturgiáról:**

11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőséges vespérás”. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – **Jegyzetek a liturgiáról:** 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vespérás Magnificat-antifónája (az Isztambuli Antifonáléból) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – **Jegyzetek a liturgiáról:** 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – **Jegyzetek a liturgiáról:** 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – **Jegyzetek a liturgiáról:** 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzeneiről.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

Az óvatosságról*

(Aquinoi Tamás: Summa Theologica II. Qu. XLIX. Art. VIII.)

Úgy látszik, az óvatosságot nem kell az okosság erényének részei közé sorolni. Ugyanis amiben nincs rossz, attól nem kell óvakodni. Márpedig az erényben nincsen rossz, tehát az okossághoz, mely az erények iránymutatója, nincs szükség óvatosságra.

Azonkívül: Előre látni a jót és óvakodni a rossztól, ugyanaz az értelmi működés, éppúgy, mint valakit egészségessé tenni ugyanaz, mint kigyógyítani a betegségből. Ám a providencia nem más, mint éppen a jó előre látása, azt pedig az okosság részei között már felsoroltuk. Szükségtelen tehát a kíváncsalmak között az óvatosságot még külön is megnevezni.

Azonkívül: Az okos ember nem törekszik lehetetlenre. De senki nem tudja elkerülni mindazt a rosszat, ami esetlegesen megtörténhet. Ezért az óvatosság nem tartozhat az okosság részei közé.

Ámde ezzel szemben az apostol azt mondja: „Vigyázzatok, hogy óvatosan járjatok” (Ef. 5).

Azt kell tehát mondanunk, hogy az okosság azon dolgok körül forog, amik esetlegesen bekövetkező megcselekedni valók. Ezeknél pedig, ahogy az igazba a téves, ugyanúgy a jóba belevegyülhet a rossz. És ez azért van, mert a megcselekedni való dolgok igen sokfélék, s azokban a jót számtalanszor akadályozza a rossz, és a rossz gyakran veszi fel a jó álarcát. Azért van tehát szükség az okossághoz az óvatosságra, hogy úgy jussunk el a jóhoz, hogy közben elkerüljük a rosszat.

Az első ellenvetésre azt válaszoljuk, hogy az óvatosságra nem magukban az erkölcsi cselekedetekben van szükség, vagyis nem azért, hogy valaki óvakodjék az erényes cselekedetektől, hanem hogy attól óvakodjék, ami az erényes cselekedetet akadályozza.

* Ez az alfejezet a Summa okosságról (prudencia) szóló fejezetének része. A Summa értelmezésében az okosság a cselekvéseinket belsónkból kormányzó erény, s ebben az összefüggésben vizsgálja az óvatosság szerepét is.

A másodikra a válasz az, hogy a rossztól óvakodni és a jót követni fogalmilag valóban azonos. De elkerülni egy kívülről jövő akadályt: ez valami mást jelent, ezért az óvatosságot meg kell különböztetni az előrelátástól, bár mindkettő az okosságnak ugyanazon erényéhez tartozik.

A harmadik ellenvetésre a válasz az, hogy a felmerülő és elkerülendő rossz dolgok között vannak olyanok, melyek rendszeresen előfordulhatnak, s ezeket az ember értelmével át tudja látni. Ezek ellen működik az óvatosság, hogy azt vagy teljesen elkerüljük, vagy legalább azok a lehető legkevesebb ártalmat okozzák. Más dolgok viszont olyanok, hogy ritkán és véletlenszerűen fordulnak elő, s minthogy az ilyenek száma végtelen, az értelem ezeket nem tudja átlátni, az ember pedig nem tudja magát ezektől előre megóvni. Mégis, az okosság szolgálatba állításával az ember a sors minden támadása ellen fel tudja magát készíteni, hogy legalább kevesebb kárt szenvedjen tőlük.

Egy könyvajánlat

Ma már biztosan nem könnyű megszerezni, megjelenése idején pedig vélhetően kevesek érdeklődését keltette fel egy csodálatos, tanulságos könyv: Raissa Maritain: *Nagy barátságok* című műve, melyet Jacques Maritain: *A filozófia alapelemei* című, más szempontból szintén fontos írásművel egybekötve jelentetett meg a Szent István Társulat húsz évvel ezelőtt, 1986-ban. (Egy részletet már idéztem belőle a Gondolkodó Füzetek 10. számában.) Raissa egy oroszországi zsidó családnak volt ragyogóan tehetséges, éles elméjű, minden érték után mohóan érdeklődő, zenében és a tudományokban egyaránt kiváló leánygyermek. Az oroszországi pogromoktól megrettenve a család Párizsba költözik, nagyon alacsony sorból küzdi fel magát egy tisztességes alsó-középső társadalmi szintre. Raissa kiváló tanulóként idő előtt fejezi be a gimnáziumot, és nyer felvételt a Sorbonne-ra. Zsidó vallása nem sokat jelent számára, s kíváncsian hallgatja az egyetemen a legkülönbébb irányultságú tanárok előadásait. Filozófiát tanulva, Bergson előadásait hallgatva kerül ismeretségbe Jacques Maritainnel (a későbbi nagy filozófussal). Együtt járják végig az igazságkeresés kalandos és kínzó, olykor kétség-

beesésig jutó, máskor új reménységekkel teli útjait. Amikor Raissa 19 éves, Jacques pedig 20, elhatározzák, hogy együtt lesznek öngyilkosok, ha egy éven belül meg nem találják, mi értelme annak, hogy élnek. Ekkor éri őket Léon Bloy hatása, s együtt jutnak el a katolicizmushoz, filozófiában pedig (éppen Raissa „felfedezése” útján) Aquinói Tamás igazságához. Raissa a második világháború idején férjével együtt emigrál a nácik elől Amerikába, s ott hal meg 1960-ban.

Fent említett könyve a 19/20. század fordulójának párisi szellemi életébe vezet be, de úgy, hogy valójában lelki önéletrajzot vagy inkább útirajzot vázol fel. Kevés korszaka és földrajzi pontja volt a történelemnek, ahol ennyi – sokszor ellentétes – hatás, irányzat, teljesítmény élt volna együtt, még hozzá igen magas fokon. Maritainék ennek az izzó életnek kiemelkedő személyiségeivel kötük és élük „nagy barátságait”. Filozófusok, költők, zenészek, festők, teológusok jelennek meg ezeken a lapokon, gondolataik, vívódásaik és teljesítményeik, beszélgetéseik, egymáshoz közeledéseik és távolodásaik elevenednek meg. De Raissa nem élettörténeteket mesél, hanem az ezekben feltáruló igazságokat, kétségeket, felismeréseket tárja fel. Igen, ez is egy fajta regény: mondhatni egy világnézet regénye. Akár a művelődéstörténet, akár a teológia, művészet, meditáció, vallási felfogás szempontjából olvassa valaki a könyvet, sokat tanulhat belőle, de legtöbbet talán az, aki felismeri e szereplők életében, hogy az ember nemcsak karrierre, vagyona, földi boldogságra teheti fel életét, hanem az igazság szerelmére is. És ki nem ismerne ebben a maga legmélyebb vágyaira is? Hiszen az igazság szerelme nem egy foglalkozás kiváltsága. De tükrét tartja az olvasó elé ez a történet annak is, hogy miként lesz a vallás az ember élettörténetének legfontosabb, mindent eldöntő és megvilágító eseménye, úgy, hogy az önmagáról való teljes lemondás egy lesz önmagának teljes megtalálásával.

Raissa Maritain filozófus volt, de költő és misztikus is. Önálló vagy férjével együtt írt munkái (például az imádságról) a lelki élet nagy tanításai, annak ellenére, hogy ő természetesen nem volt kánoni küldéssel bíró lelkivezető. De volt a modern korban benne élő, hivatását kiváló szinten gyakorló világi ember, aki mélyen és átlátszó őszinteséggel élte meg mindazt a problémát, ami mindnyájunkat foglalkoztat.

Így ajánlom ezt a könyvet elolvasásra – nem kapkodva, hanem békés, nyugodt estén – mindenkinek. Befejezésül egy részlet nem a könyvből, hanem Raissa költői munkáiból (*Meditáció*):

Sötétség alatt és sötétség odafent,
az arkangyal fekete szárnyai alatt
Isten terve bontja ki magát.

A teremtés paradoxona véghetetlen,
az időből készül az örökkévalóság,
s a gonosz táplálja a múlhatatlan jót.

Vánszorogva keresi az ember az igazat,
a gonoszság lusta mellékútjain,
s ami ma csalás és tévedés,
szolgálni fogja a holnap igazságát.

A csöppnyi jó,
bár nem látszik, hogy haszna lenne
felülkerekedni korunk csapásain,
magában rejt a szerelem örök fájának magvait.

Jegyzetek a liturgiáról*

89. A mise válaszos zsoltárainak megszólaltatása

A szöveg: Graduale Romanum vagy Lectionarium?

A ma érvényes misekönyv bevezetése választást enged az olvasmányközi ének több fajtája között. Ezek: a Graduale Romanum, a Graduale Simplex, az Olvasmányok Könyve, illetve annak függelékében egy időszakhoz kapcsolt formula-gyűjtemény. Amikor ezeket mérlegeljük, különbséget kell tennünk maga a szövegtár és az előadást szolgáló zenei műfaj között.

1. *A szövegtár.* Az Olvasmányok Könyvének zsoltár-szériája egy olyan tudományos tézisre alapult, mely mintegy 100 évvel ezelőtt volt általánosan elfogadott, idővel azonban a tudományban cáfolatot nyert. E tézis azt tanította, hogy a zsoltár felelet az olvasmányra, és annak gondolatait kell tükröznie. Ez a hipotézis a liturgia-kommentárokból származik, és amikor kiderült, hogy nem felel meg a tényeknek, úgy ítélték, a tényeket kell megváltoztatni. (A sorrend tehát ez volt: Tények 1 – kommentár – konfliktus a kommentár és a tények között – a tények kicserélése Tények 2-re.)

Ezért a liturgikus reformok során a Graduale Romanum olvasmányközi zsoltárait kicserélték egy olyan frissen megalkotott új sorozatra, mely a „válaszoló-reflektív zsoltár” axiómáját követi. Ámde valójában a mise-zsoltár (Graduale) a liturgiában egy önálló valóság volt, melynek megvolt a maga értelme. Válasz volt, de egészen más értelemben: az olvasmányban sok szó hangzik el, és kevés zene (a lélek intellektuális, és nem emocionális részéhez szól); a zsoltárban viszont kevés szó hangzik el gazdag (melizmatikus) zenei öltözetben. A két műfaj

* A füzetek jelen száma kissé eltér a szokásostól, s ezért az olvasó elnézését kérem. A magyarázat az, hogy az elmúlt hetekben több írásom jelent meg a New Liturgical Movement internetes honlapon, és sok választ kapott az angol-amerikai katolikus olvasóktól (<http://thenewliturgicalmovement.blogspot.com/>). Úgy gondoltam, nem illik a magyar olvasó elől ezeket elrejte nem. Közülük néhányat lefordítottam magyarra, és közreadom őket. Ígérem, hogy az így háttérbe szorított „világi” témákat a következő számokban pótlom. Egy rövid „egyéb” után tehát most egy hosszabb „Jegyzetek a liturgiáról” következik: az egyik ilyen cikk és egy másiknak kezdete.

kapcsolata inkább pszichológiai természetű (ami természetesen nem zárja ki, hogy a Graduale-nak meglegyen a maga intellektuális üzenete is). A Graduale Romanum egy olyan szöveg-ciklus, mely jelentősen hozzájárul a liturgikus idő megértéséhez, vagy a keresztény élet kinyilvánításához, de olyan módon, mely igencsak különbözik az olvasmánytól. Következésképpen: nincs szükség arra, hogy az olvasmány szövegéhez alkalmazkodjék, aminthogy ezt soha nem is tette a hagyomány szerint sem.

2. *A műfaj.* Más kérdés e zsoltár előadásmódja, vagyis a műfaj. Egyes tudósok feltételezik, hogy a Graduale az ősidőkben válaszos zsoltár volt, mely később fejlődött gazdagon díszített, melizmatikus zenévé. Más tudósok viszont tagadják ezt, és lehetetlennek tartják, hogy a második (melizmatikus) formát le lehetne vezetni az elsőből (a recitált válaszos zsoltárból). Ők úgy gondolják, hogy a zsoltárt eredetileg egy szóló énekes adta elő díszes dallamon, és csak később, amikor azt a kórus átvette, rövidült le és kapta meg lerögzített, saját dallamformula készletét. Akárhogy volt is, a melizmatikus Graduale alkalmasabb arra, hogy a mise pszichológiai vonulatába beilleszkedjék. Azonban egy átlagos templomban, figyelembe véve a zenészek és a gyülekezet technikai készségét, a recitált válaszos zsoltár sokkal realisztikusabb formának látszik.

Amikor az új mise- és olvasmánykönyvet Magyarországon bevezették, a püspökök az Olvasmányos Könyv szövegeit kezdték el énekelteni, mégpedig egyszerű zsoltártónusokon. Ámde az új népénektár (Éneklő Egyház) megkapta a püspöki kar engedélyét arra, hogy bevezesse a Graduale Romanum szöveg ciklusát. Milyen érvek szóltak emellett?

A lekciónárium hatalmas szöveganyagát a hívek nem tudják magukba asszimilálni. Azokban a közösségekben, melyekben azt használják, a zsoltár úgy funkcionál, mint „némi szent szavak” az olvasmány után, olyan szavak, melyekből sok hasznot nem merítünk, de élénk sok technikai nehézséget támasztanak. Más oldalról viszont a Graduale mélyen benyomja a katolikus gondolkozás és érzelmvilág fő témáit a hívek elméjébe. Továbbá: a maga egyéves ciklusával mintegy vezérfonalat ad (sajnos az egyetlen), amely a hívőket végigvezeti az egyházi éven. Ez a „anni circulus”, a gondosan kidolgozott egyházi év drága római

örökségének utolsó emléke liturgiánkban... Később látni fogjuk, hogy ennek a választásnak megvannak zenei tekintetben is az előnyei.

Formai szempontból mégis tekintetbe lehetett és kellett venni a lektionárium zsoltárlíműeatút. Amikor a Graduale szövege túl hosszú volt, annak egy részét át lehetett vinni a verzusokba. Ha pedig a szöveg túl rövid, egy-két verset még hozzá lehetett adni magából a zsoltárból, mégpedig azokat a verseket, melyek legjobban illenek az ünnephez, az időszakhoz, vagy az adott tétel gondolatvilágához. Ily módon az új „gyülekezeti Graduale” válaszos zsoltárrá lett, de nem 6-8, csak 2.-3 verssel. (A gyűjtemény nem érinti, természetesen az eredeti Graduale kétrészes struktúráját, feltéve, hogy jó énekesek azt el tudják énekelni a maga eredeti dallamán.)

Vegyünk példaként egy szöveget a pünkösöd utáni vasárnapokból: *Graduale Romanum*: Jertek, fiaim, és hallgassatok engem, az Úr félelmére tanítlak titeket. V) Járuljatok hozzá, és megvilágosultok, és a ti orcátok meg nem szégyenül. – *Éneklő Egyház*: Jertek, fiaim, és hallgassatok engem, az Úr félelmére tanítlak titeket. V/1 Járuljatok hozzá, és megvilágosultok, és a ti orcátok meg nem szégyenül. * Az Úr félelmére... V/ Kerüld a rosszat és a jót cselekedd, keresd a békét, és azt kövessed. * Az Úr félelmére. Jöjjetek, fiaim...

B/ A zene: zsoltártónus vagy „responsorium breve”?

Mivel a repertoár így a Lekcionárium egyharmadára redukálódott, könnyebb volt azt zeneileg is megfelelő módon kezelni. Ha a darabok száma három-négyszáz, nem tehetünk mást, mint hogy prózában olvassuk, vagy zsoltártónuson recitáljuk.

De mi is a baj a zsoltártónussal? Az első az, hogy az „nyitott” forma, ugyanannak a formulának ismételtetése, mely lezáratlan marad, minthogy hiányzik az antifona, mely azt a helyes tonális zárlatra vezetné. Vegyük például az 5. zsoltártónust: ez C hangon recitál, minden verse A-n végződik, az F-finálist pedig csak egy antifona végén érne el.

A második baj az, hogy ha a válaszos zsoltártónuson énekeljük, nincs különbség a szólista és a gyülekezet dallama, vagyis a verzusok és a refrén között. Így a darab formátlan, ellentétbe kerül a gregorián zene logikájával.

Ahol nincs alkalmas énekes a melizmatikus Graduale megszólaltatásához, a gregorián repertoár egyetlen műfajt kínál fel efféle szövegstruktúrák előadására, s ez a *responsorium breve*, a rövid *responzorium*. Ez a műfaj egy olyan szokás maradványa, mely széles körben ismert volt az ókeresztények között. Szent Ágoston Vallomásaiban olvassuk, hogy amikor anyja, Mónika meghalt, Ágoston egyik barátja kezébe vette a zsoltárkönyvet, és abból intonálta: „Az Úr irgalmasságait örökké éneklek”, s miután azt minden jelenlévő refrénként megismételte, végigénekelte e zsoltár nagy részét a többiek visszatérő refrénénekével.

A *responsorium breve* egy egyszerű recitációs dallam, amelyet könnyen alkalmazni lehet bármilyen szövegben, különféle nyelveken is. A gyülekezet könnyen megtanulja (hiszen régen is a gyülekezetek énekeltek). A szóló énekes (*psalmista*) és a közösség szerepe zeneileg világosan elválik egymástól, de egymásra vonatkozásban is marad. Dallamosabb, mint a zsoltártónus, és így jó ellentétet képez az olvasmányhoz (még ha nem is válik el attól olyan élesen, mint a melizmatikus éneklés).

Mínthogy a formát könnyen lehet alkalmazni különféle hosszúságú és szerkezetű szövegekre, és mivel dallamos karakterű, mindig újként hat, mihelyt egy új szöveggel kombinálják, anélkül azonban, hogy bármi nehézséget okozna az énekeseknek. Egyetlen dallammal végigénekelhetjük az egész évet. A dallam így funkcionális szerepet kap: a liturgia egy fix pontjához tartozik hozzá. Ugyanakkor nem érezzük ezt az ismétlést unalmasnak, mert a szerkezet és a hozzá kapcsolódó szöveg mindig változik.

(A cikk itt bemutatja az Éneklő Egyház dallamformuláját és annak alkalmazási szabályait. Ezt nyugodtan elhagyhatjuk itt, hiszen az olvasók számára bizonyára ismert a népénektár *graduale-sorozata*. Viszont elmondjuk, hogy az ott használt dallam egy igen ősi, a kereszténység legelső századaira visszamenő modell (megvan az ambrozián liturgiában is), de annak egy olyan középkori magyar változata, mely ősi volta ellenére közel áll a mai zenei ízléshez.)

Jegyzetek a liturgiáról

90. A „római breviárium” reformjának kérdéséhez (I)

A zsolozsma múltjáról, jelenéről, jövőjéről – akár praktikus-liturgikus, akár tudományos áttekintésről lenne szó – lehetetlen e szűk keretek között áttekintést adni. (Amit tudok és gondolok e témáról, megkísértem megírni „A Bugnini-liturgia és a Reform Reformja” című könyvem harmadik fejezetében.) Csak bizonyos tételleket prezentálok, részletes érvelés nélkül.

Abban a széleskörű eszmecserében, mely napjaink liturgikus problémáiról az utóbbi hónapokban nemzetközileg kibontakozott, szinte kivétel nélkül minden résztvevő a miséről beszél (vagy még leszűkítettebben: a mise ordo bizonyos pontjairól). Sokkal kevesebb szó esik a zsinati reform igazi nagy veszteségeiről: a mise-propriumról, az olvasmány-rendről, a nagyhét rítusáról; a zsolozsmáról pedig szinte egyáltalán nem hallani. Lényegében nem érkezett kommentár még e honlapon sem ahhoz a témához, melyet Shawn Tribe „Reform of the Roman Breviary” címmel megindított. Úgy sejtem, azért van ez, mert – habár mindnyájan tudjuk, hogy a zsolozsma éppoly fontos része a liturgiának, mint a mise, csak kevesen ismerik azt egyáltalán.

Először essék néhány szó erről a kifejezésről: „Breviarium Romanum”.

A „breviárium” olyan olvasó-imakönyv, melyet a klerikusok használnak arra, hogy egyéni kötelezettségüket teljesítsék. Ennél helyesebb zsolozsmáról (officiumról) beszélni, mert ez egy átfogóbb kifejezés, és az imaórákra mint a nyilvános liturgiában énekelt imádságra utal.

Habár a „Breviarium Romanum” kifejezés már a középkorban ismert, ma „Romanum” a legtöbbször számára azt a könyvet jelenti, mely a Tridenti Zsinat után V. Szent Pius pápa neve alatt megjelent. Ám a szó valódi értelme szerint azt kellene így neveznünk, ami a római rítus sajátjaként magába foglalja a zsolozsma idő és térbeli változatait (például: szerzetesrendekét, székesegyházakét; avagy: az őskereszténységét, a karoling korét, középkorét, újkorét), addig a pontig, míg e változatok megtartják a hagyományos római rítus lényegi elemeit.

I. A zsoltosma történetének fejezetei

1. *Eredet*

Az egyes *imaórák* egymástól eltérő vallási kontextusban keletkeztek. A laudes és a vesperás az Egyház rendszeres reggeli és esti imája, az ószövetségi imaóráknak, az emberiség egyik alapvető vallási szokásának folytatója. – A virrasztás (vigília) eredetileg a hosszabb imádság és meditáció ideje, mely ünnepekhez és a vértanúk emléknapjaihoz kapcsolódott. A tercia, szexta, nóna rövid megállások a napi tevékenység során, egyúttal megemlékezések az üdvösség történetének három fontos mozzanatáról. A prima és kompletórium megáldotta a munkanap kezdetét és végét, és egyes zárt közösségek napjának megszervezésében volt szerepe. E gyökerek következménye az, hogy az egyes órák szerkezete és jellege különbözik, és aki azt megzavarja, az törést okoz a hagyományban.

A zsoltosma elsősorban a *zsoltározásra* (psalmodia) épül, melynek az első századok folyamán két ősfarmája volt. Amely templomokban a laikus hívek és a papság együttesen celebrálták a reggeli és esti imádságot, csak válogatott zsoltárokat használtak, gyakorlatilag ugyanazt minden nap (csak a vasárnap és hétköznapi között téve különbséget). Ilyen zsoltárok voltak például a 92, 62, 66, 148–150. a reggeli istentiszteletben, a 140. este, vagy 118. a nap folyamán. Ezt a módszert a továbbiakban *zsoltár-perikopának* (választott zsoltárok rendszerének) fogom hívni. – Viszont a régi szerzetesközösségek, melyeknek életprogramja a zsoltárral való istendicséret volt, folyamatosan recitálták a zsoltárokat, abban a sorrendben, ahogy azt Isten elrendezte a Szentírásban, kezdve az 1. zsoltárral, majd miután elérték a 150.-ig, újra kezdték az elején. Ezt hívhatjuk *psalmodia currensnek* (végigfutó zsoltározásnak).

Az első századokban az Egyház olyan módokon imádkozta a zsoltárokat, melyek azok éneklését élővé, értelmessé és kevésbé terhessé tették. Refréneket alkottak, és különféle formákat vezettek be a zsoltár és refrén kombinációjára. Ezek alkotják a későbbi *Antifonárium* alapzatát.

E három alapvonás (órák jellege, zsoltárelosztás, antifonárium kialakítása) persze nem a római zsoltosma sajátosága, hiszen sok közösséget mutat a többi nyugati és keleti rítussal.

2. A római zsoltózsma

Róma nagy történelmi teljesítménye, hogy e karakterisztikumokat klasszikus szintézisbe foglalta.

A *hórák egyéni karaktere* fennmaradt a római zsolozsmában, sőt mélyebben és világosabban kifejeződött a hórák szerkezetében és hosszúságában. A zoltárok száma, az egyéb alkatrészek elrendezése, az újszövetségi kantikumok (Benedictus, Magnificat, Nunc dimittis) és a himnusz helye is elősegítette, hogy a hórák mint sajátos liturgikus-pszichológiai hatású, jellegzetes valóságok jelenjenek meg. E struktúra első tanúja Szent Benedek Regulája, de bizonyos, hogy ő azt már egy ősibb hagyatékként vette át. (Véleményem szerint a fix szerkezet eredetét a 4. század végére lehet visszavezetni, talán Damasus pápasága idejére.)

A római liturgia megalkotta a *zoltárelosztás* két módszerének kiváló szintézisét. Alapelv volt, hogy a teljes zoltárkönyvet (mind a 150 zoltárt) egy hét lefolyása alatt végig kell imádkozni. (Ez a periódus Milánóban két hét volt.) Róma a nappali hórákban megtartotta az ősi *zoltár-perikopákat* (válogatott zoltárok, naponta azonos minden órában, kivéve a reggeli zoltárt és az ószövetségi kantikumot a Laudes 2. és 4. zoltára helyén; ezek a hét egyes napjaihoz tapadtak). Az összes többi zoltárt *psalmodia currens*ként énekelték a héten át két órában: az 1–108. zoltárt a vigíliában, a 109–147. zoltárt a vesperásban (mivel a 148–150. a laudes számára volt fenntartva). Ez a zoltárfelosztás igen jól arányult az egyes hórák jelentéséhez és fontosságához. Három rövid és állandó zoltár társult a három rövid nappali „megálló-hórához”; öt zoltár a hajnali és alkonyati ünnepélyes közösségi celebrációhoz, hosszabb psalmodia volt (12 zoltárral) a meditatív éjszakai vigíliában.

A zoltár recitálásához Róma két módszert használt (antifonális és rezponzoriális zoltározás), és ezekhez refrén-gyűjteményt hozott létre. Úgy kalkulálom, hogy az antifonák száma eredetileg nem lehetett több, mint 800-1000, a rezponzóriumoké pedig 5-600. Csak kis számú daltípussal éltek, ezekre alkalmazták – a szabad biblikus prózaszövegek hosszúságát és nyelvtani rendjét követve. Így e gyűjteményt (melyet *Antiphonarium Parvum*-nak nevezhetnénk), könnyen meg lehetett tanulni olyan korban is, amikor még nem létezett kottairás.

A római officium lényegét tehát így határozhatjuk meg: a hórák jellege és szerkezete + a zsoltárelosztás elvei (perikopák és currens) + antifonárium. Ezek teszik együttesen, amit Római Zsolozsmának nevezünk. Más részekben (például azt olvasmányok válogatásában, himnuszok elhelyezésében vagy kihagyásában, a himnárium összetételében) a helyi egyházak, kolostorok bizonyos szabadsággal éltek.

3. A középkor

A római zsolozsma lényegi vonásai nem változtak a középkor alatt. (1) A hórák jellege és szerkezete úgy maradt, ahogy korábban volt; (2) nem történt lényeges változás a zsoltárok elosztásában; (3) az antifonárium alaprétege továbbra is az Antiphonarium Parvum, de nagy mértékben gyarapszik a századok alatt: ahogy a liturgia fejlődött, ahogy új ünnepek keletkeztek, új antifonák és responzóriumok százait adták hozzá az alapkészlethez. A gyönyörű szövegek és dallamok gazdagították a repertoárt, habár az így egyre inkább a tanult zenészek ügyévé alakult át. A gyarapodás ellenére az épület oszlopai (a heti zsoltározás énekei, a régi ünnepek és időszakok énekei) nagyrészt abban az állapotban maradtak, ahogy azt az ősi római gyakorlatból megörökölték.

A középkor legvonzóbb vonása az egyházi központok (egyházmegegyék, szerzetesrendek) zsolozsmáinak kikristályosodása. Ezek a római örökséghez ragaszkodtak, a rítus egysége egy pillanatra sem került veszélybe. De a többé-kevésbé szabadon maradt pontokon, különféle hagyományok fejlődtek ki és szilárdultak meg. Ebben az értelemben beszélhetünk Salisbury, Párizs, Verona, Köln, Mainz, vagy a ciszterciek, domonkosok, stb. officiumáról. Ezek tanulmányozása meghaladja a jelen cikk kereteit, de annyit meg kell jegyeznünk, hogy ezen rítusok részleges újraélesztése elbűvölő megnyilvánulása lehetett volna annak a pluralizmusnak, melyet a II. Vatikáni zsinat kapcsán annyit emlegettek.

4. Trident

Trident nem hozott semmi igazán újat ebben a történetben. A tridenti zsolozsma a római zsolozsma egyik változata. A középkorban a pápai udvar egy itáliai helyi változatot tett magáévá, s azt némileg egyszerűsítette (elhagyta például az ősi keresztény Róma húsvéti „glo-

riosum officium"-át), és ezt az örökséget egy privátim mondott imádság anyagaként kezelte. A Ritus Curiae részleteiben különbözött a nagy római bazilikák liturgiájától! A kuriális rítust először a ferencesek vették át, azután egyes itáliai egyházmegyék is áttértek erre a rítusra.

A Trident körüli és utáni sajátos történelmi körülmények miatt a zsinat után az Officium Romanum új kiadásának alapja a Breviarium Curiae lett. Nem volt kötelező, a fennmaradáshoz való jogot megadták a római rítus többi ágának is. Az adott történelmi körülmények között azonban egyik egyház a másik után hagyta el saját rítusát, átvéve a „római” (azaz kuriális) breviáriumot. Néhány évtized múltán a tridenti breviáriumot már Róma autentikus rítusának vélték, és az attól való eltérés gyanússá vált. S itt már „breviárium”-ról beszéltem: a zsolozsma a papok néma imádságává vált, a kórusban való énekelt végzése lett kivételessé. Az emberek nem tudatosították, hogy a „római rítus” mindaz együttvéve, ami századok alatt együtt élt, és lényege szerint azonos volt. Aki „jó katolikus” akart lenni, a tridenti rítust követte.

5. Humanizmus, neo-gallikanizmus

Korunk bizonyítja, hogy két ellentétes szélsőség gyakran együtt jár. A szigorúan uniformizált tridenti rítus időszakában egyesek új breviáriumokat fabrikáltak, olyanokat, melyek idegenek voltak a folyamatos hagyománytól. (A leghíresebb közülük Quignonez bíborosé volt, melyet több évtizeden át használtak.) Később a francia egyházmegyék alkottak új és új zsolozsmákat, melyek nem csak a római tradíciótól, hanem egymástól is különböztek. Ezek jól tükrözik a neo-gallikán mozgalom szellemiségét. Közös bennük: szakítás a szervesen fejlődött római rítussal.

Ez a történet rávilágít arra, hogy bár a „római zsolozsma” nem egyetlen, uniform dolog (hanem rész-rítusok együttesége), mégsem lehet mindent „római”-nak nevezni, ami a római Egyházban (jóváhagyva vagy eltűrve) élt a történelem folyamán. A római zsolozsma azoknak a változatoknak összessége, melyekről előbb szó volt. Ezek lényegében azonosak; ami bennük közös, az teszi a római zsolozsma lényegét. Más konstrukciók azonban – még ha át is vesznek *egyes* elemeket a római tradícióból – alapvetően eltérnek ettől a köztulajdontól. Ezek nem egy-

szerűen újítások (újítások történtek a római rítus hosszú története folyamán is); ezek inkább új rítusok, bizonyos betoldásokkal a régiből.

A neo-gallikán rítusok voltak azok, melyek reakcióként életre hívták a bencés Dom Prosper Guarenger által elindított reformmozgalmat. Éppen ezek váltak azzá a „botránnyá”, mely szükségessé tette az egész liturgikus megújulási folyamatot.

6. X. Szent Pius pápa breviáriuma

Az 1911-es, X. Pius neve alatt megjelent reform fő célja az volt, hogy a zsolozsma napi adagját csökkentse, vagyis megkönnyítse a pasztorális papság ima-terheit. Mivel a reform tervezői meg akarták őrizni a „teljes zsolotárkönyv minden héten” elvét, egyetlen lehetőségük maradt: feladni a másik elvet, vagyis a zsolotár-perikopák és psalmodia currens kettősségét. Az új breviárium elmozdította a nappali órákból az állandó zsoltórokat; egyik zsolotár sem tér vissza a hét folyamán. Az így szabaddá vált sok-sok pontot feltöltötték a virrasztó zsolozsma zsoltóraiból. Ám így nem csak a nappali órák nyugodt ritmusát vetették el, hanem megzavarodott a vigíliában futó folyamatos zsoltórozás is. Ez nagy mértékben sértette a órák karakterét: a nappali kis órák hosszúak lettek, s lehetetlenné vált azokat fejből imádkozni a napi munka rövid megállásainak időpontjában. A laudes ősi oszlopait (az 50., 62., 148–150. zsolotár) szintén eltávolították helyükről.

A reform megfosztotta a klérust egy ősi tapasztalattól és elvette érzékét a római zsolozsma lényege és történelmi folyamatossága iránt. A papság a később bekövetkező változásokkal úgy nézett szembe, hogy a rubrikáknak való engedelmességen kívül semmi normát nem ismert. Ez különösen világossá vált, amikor a XII. Pius pápa alatt bevezetett „Psalterium Pianum”-ot egyetlen mukkanás nélkül elfogadták. (Egy világi professzornőnek kellett kritikus szavát fölemelnie.) Ez az új zsolotárfordítás a sok századon át használt zsolotárkönyvet új szövegezéssel helyettesítette, mely tele volt szokatlan kifejezésekkel, negligálta a liturgiai asszociációkat, levágta a szövegeket a másfél évezred teológiai reflexióiról, meditációiról, imádságos lelkiségéről.

7. *A Liturgia Horarum*

Ezután következett a Liturgia Horarum: egy teljesen új breviárium, melynek – elszigetelt elemeken kívül – nincs kapcsolata a római zsolozsmával. Ez egy privát-használatú olvasókönyv, és „modernsége” ellenére bizonyos értelemben a későközépkor privatizált zsolozsmájának, a humanista és neo-gallikán konstrukcióknak (részben pedig a X. Pius-féle breviárium és a Psalterium Pianumnak) leszármazottja. Jogi értelemben: római; de tartalmában és szellemében: neo-gallikán officium.

Eltűnt a római zsolozsma mindhárom lényeges alkatrésze: (1). A órák elvesztették egyéni arculatukat (három zsoltárra standardizálták őket, a laudes és vesperás szerkezete megzavarodott, a „normalizálást” kiterjesztették az ünnepi időszakok, például nagyhét sajátosságaira); (2). A zsoltárelosztás mindkét elvét elejtették, és egy olyan négyhetes szisztéma lépett életbe, mely nélkülöz bármi áttekinthetőséget és a 4–5. század óta élő tényleges zsoltár-elhelyezést); (3). Az Antiphonarium Romanum nagy részét új, dallam nélküli szövegekkel cserélték le; az a kevés, ami megmaradt, új liturgikus pontokra került át.

Ezzel együtt felforgatták a bibliai olvasmány ősi rendszerét (velük együtt kiestek a hozzájuk rendelt responzórium-ciklusok, az ún. Historiák). Sok himnusz szövegét újraírták, a himnáriumot sok frissen költött himnusz-szöveggel egészítették ki. Nagy iramban több száz új „Preces”-t alkottak a „Neue Theologie” szellemében.

Úgy látszik, a Liturgia Horarum legfőbb normája egy száraz, ki egyenlített szabályosság lett. Az eredmény: a órák közel azonos hosszúsága, azonos szerkezetek minden liturgikus időben, ugyanaz a minimalizált breviárium minden közösségnek és személynek, még ha eltérő állapotban élnek is. Tridenttől eltérően az ősi püspöki székek és szerzetesrendek hagyományos zsolozsmái nem kaptak jogot arra, hogy fenntartásuk saját rítusukat, még kevésbé, hogy ahhoz visszatérjenek. Az uniformizált zsolozsmát a teljesítőképesség legalacsonyabb szintjére szabva kellett meghatározni.

Mindez azt jelenti, hogy a római zsolozsma ősi örökségéből (1) a órák jellege és szerkezete gyakorlatilag 1970-ig (2) a zsoltárok elosztásának elve 1911-ig (3) az antifonárium 1970-ig volt érvényben.

8. A II. Vatikánum után

A Liturgia Horarumot lefordították az egyes nyelvekre – azon a színvonalon, mint a többi szöveget is a zsinat utáni időszakban. Ezt imádkozza többé-kevésbé rendszeresen a klérus, fegyelmi állapotának vagy laxizmusának megfelelő intenzitással. A Liturgia Horarum „breviárium” maradt abban az értelemben, hogy a Liber Hymnariust kivéve nem jelent meg hozzá kóruskönyv. Ahol egyáltalán éneklük, vagy helyi kompozíciókat gyártanak az anyanyelvi változathoz, vagy – néhány helyen – megtartották a latin vesperást (és azt itt-ott *iuxta ritum Pianum* celebrálják) a jó öreg Antiphonarium Monasticum és Liber Usualis használatával. A zsinatnak a plébániai zsolozsmát szorgalmazó kívánsága nem talált meghallgatásra. És szinte semmi sem történt a zsolozsma tartalmának mélyebb megértése, a zsoltárok spirituális olvasata érdekében.

A mai liturgikus életet szemlélve egy különös kettősséget látunk. A hivatalos elvárás: a szigorú egyöntetűség. Azzal a kevés saját officiummal, mely még használatban maradt (a szerzetesrendekben) fokozatosan szakítottak, az egyházmegyék nemes örökségének restaurációjáról szó sem volt. A római tradíció fenntartására irányuló törekvések vagy akárcsak vágyak is elítélésben részesültek – úgy látszik, csak afrikai törzseknek van joguk, hogy saját (pogány) szokásaikat a liturgiába integrálják, e jogot Európa ősi keresztény egyházaitól megtagadták.

A *törvényes* sokféleség kiküszöbölése együtt járt a *törvénytelen* sokféleség elterjedésével. Községek, papok, szerzetesek vindikáltak maguknak jogot arra, hogy saját zsolozsmát gyártsanak; ezek ellen nem volt vétó, kivéve, ha azok a zsinat előtti hagyománnyal egyeztek. A katolikus közösség a római rítus tekintetében még tudását is elvesztette. A régi maxima: „sicut psallit Romana ecclesia” csak bunkónak szolgált erőszakos papok kezében, hogy az újításokat védelmezzék a *Mater et Magistra* klasszikus officiumával szemben.

(Folytatás a következő számban: **II. Perspektívák.**)

18. „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj „keltőiségre!” – **Jegyzetek a liturgiáról**: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népeknegyűjtemény esélyei. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. A haszontalan tudományok. – **Jegyzetek a liturgiáról** I: 57. A szószék. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Év végi búcsú. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Törrendezés Gödöllőn.

32. Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-étüd. – Egy erkölcsstan vázlata (2) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai.

33. Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szerzartás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

34. Mit adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenészünkéről. – Egy karácsonyi sequentia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mit adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mit adhatuk Európának? (6) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. **Jegyzetek a liturgiáról:** 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

38. Mi a szó? – „Sok haza-puffogatás...” – Aquileia – **Jegyzetek a liturgiáról:** 75. Mi az a „római rítus”? 2. – 76. A Hiszekegy a misében

39. A munkaerkölcs. – Micsoda nemzedék! – Attila és Szent István. – A „székely himnusz”. – Aquinói Szent Tamás az emlékezőtehetségről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 77. Irányzék a liturgikus változásokhoz. – 78. Ismét a liturgikus homíliáról.

40. A kottairás története. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 79. Az egyházzene öt történelmi modellje. – 80. Egy nyári vasárnap offertóriumai.

41. Egy jubileum – tanulságokkal. – Morfondírozások. – Még egy szó a „haszontalan” tudományokról. – Nocsak! – A számháborúról (Ars ludendi). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 81. Az úrnapi mise könyörgései. – 82. A manipulus.

42. A misézés iránya (Uwe Lang könyvének bemutatója). – „Mária országa”. Gondolatok október 8-án. – Mit énekelhettek hatszáz éve a váci székesegyházban? – Például a tandíj. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 83. Régi magyar Mária-antifonák. – 84. Aquinói Szent Tamás a templomszentelés ünnepéről.

43. A zene csodája (Hermann Hesse: Üveggyöngyjáték c. regényéből). – Uwe Michael Lang: Az Úr felé fordulva – a liturgikus ima-irány. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 85. Milyen legyen az oltár és felszerelése? – 86. „Latin: hetenként legalább egyszer”.

44. Egyházzenei Kutatócsoport. – Új korszak az egyetemi egyházzene-sz-képzésben. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 87. Liturgia és dogmatika. – 88. A vízkeresztzi zsoltárok.

45. Az óvatosságról. – Egy könyvajánlat. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 89. A mise választos zsoltárainak megszólaltatása. – 90. A „római brevárium” reformájának kérdéséhez (I).

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Az évente megjelenő tíz saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímezett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
